

La pedagogia queer com a eina per a una educació inclusiva: Un estudi de cas

Aida Leyda Domínguez

Màster universitari en Educació Inclusiva, Democràcia i Aprenentatge Cooperatiu

Universitat de Vic

Rebut: 15.04.24 Acceptat: 09.07.24

DOI: <https://doi.org/10.32093/ambits.vi.62.504982>

Resum

La pedagogia queer com a eina per a una educació inclusiva: Un estudi de cas

Aquesta investigació qualitativa basada en un estudi de cas examina la percepció de la comunitat educativa sobre la diversitat sexe-afectiva i de gènere, així com les barreres que limiten la inclusió de l'alumnat queer en un centre educatiu específic. Amb aquesta finalitat, s'analitza a través de diferents instruments de recollida i anàlisi de dades, la implementació de polítiques inclusives, el currículum, l'ambient escolar i la formació del professorat en un centre educatiu específic.

Els resultats indiquen que, malgrat haver un compromís sòlid amb la inclusió i una percepció positiva de la diversitat LGTBI+, persisteixen barreres significatives, com la falta de capacitació del professorat o la normalització de la violència verbal. Aquestes limitacions mostren la necessitat d'integrar de manera sistemàtica la pedagogia queer en les polítiques i les pràctiques educatives, per a avançar cap a una cultura de centre més respectuosa amb la diversitat. D'aquesta manera, es promou una educació inclusiva i democràtica.

Paraules clau: Educació inclusiva, Educació per a la democràcia, Pedagogia queer.

Abstract

Queer pedagogy as a tool for inclusive education: A case study

This qualitative investigation based on a case study examines the educational community's perception of sex-affective and gender diversity, as well as the difficulties limiting the inclusion of queer students in a specific educational institution. To do this, through different data collection and analysis tools, the implementation of inclusive policies, the curriculum, the school environment, and teacher training are analyzed.

The results indicate that, although there is a strong commitment to inclusion and a positive perception of LGTBI+ diversity, significant challenges persist, such as a lack of teacher training and the normalization of verbal violence. These limitations highlight the need to systematically integrate queer pedagogy into educational policies and practices to advance towards a more respectful school culture. This promotes an inclusive and democratic education.

Key words: Inclusive education. Democratic education. Queer pedagogy.

Introducció

Aquesta investigació analitza com la comunitat educativa d'un institut percep la diversitat sexoafectiva i de gènere, identificant barreres que limiten la inclusió de l'alumnat LGTBI+ o queer[1]. Des d'una perspectiva qualitativa i mitjançant un estudi de cas, s'aborda una

problemàtica clau per a la construcció de centres educatius més inclusius, acollidors i compromesos amb l'equitat.

La desigualtat i la violència envers persones amb orientacions sexuals i identitats de gènere no normatives continua sent una problemàtica social i un dels reptes més significatius de l'educació inclusiva. A Espanya, un 29% de les persones LGTBI+ ha patit assetjament en els darrers cinc anys, mentre que un 8,6% ha enfrontat agressions físiques o sexuals (FELGTBI+, 2023). En l'entorn escolar, un 80% de l'alumnat LGTB+ escolta la seva orientació sexual com a insult, mentre que el 70% mostra reticències envers les persones trans. Tot i això, les respostes institucionals solen ser insuficients, amb un alt percentatge de l'alumnat percebut inacció per part del professorat davant situacions d'assetjament (Sánchez, 2019). Aquesta realitat posa de manifest la urgència de promoure polítiques i pràctiques inclusives que reconeguin la diversitat com un element clau per al benestar i desenvolupament de tot l'alumnat.

Des del marc dels Drets Humans, l'educació inclusiva i democràtica es planteja com una resposta clau a aquests desafiaments. La Llei Orgànica 3/2020 (LOMLOE) reforça aquest compromís, promovent una educació que fomenti habilitats com el pensament crític, l'empatia i la cooperació, alineant-se amb els objectius de l'Agenda 2030. Aquest enfocament busca garantir el dret universal a una educació de qualitat i, alhora, construir una ciutadania capaç d'afrontar els reptes del segle XXI amb solidaritat i equitat.

Les aules i els centres educatius no són només espais d'aprenentatge, sinó també de socialització i interiorització de normes i valors (Sánchez, 2019; Rodrigo et al., 2019); els docents transmetem sabers i maneres de mirar-se a un mateix, als altres i al món que ens envolta. Quan les pràctiques educatives perpetuen l'heteronormativitat i la cisnormativitat, es reforcen formes d'opressió i exclusió. Incorporar una pedagogia feminista i queer permet qüestionar aquests discursos hegemònics, promovent una educació transformadora que valori les diferències com a font d'enriquiment per a la convivència i l'aprenentatge.

La pedagogia queer ofereix eines per desmantellar els mandats de gènere internalitzats i fomentar una educació inclusiva basada en la justícia social. Aquesta perspectiva permet als docents reflexionar críticament sobre la seva pràctica educativa, assumint el compromís ètic de transformar les dinàmiques de poder que generen desigualtat. Tota pràctica educativa és essencialment política; si no s'estructura des del compromís democràtic amb la justícia social, perd el seu sentit o la seva capacitat transformadora. Així, s'obren camins cap a una educació més equitativa i democràtica, on tot l'alumnat se senti valorat i respectat.

La investigació s'estructura en quatre blocs. En el primer, es presenta el marc teòric, abordant els conceptes clau d'educació inclusiva i democràtica, i pedagogia queer. El segon bloc detalla els aspectes metodològics, el disseny de la investigació i les estratègies d'anàlisi utilitzades. En el tercer, es presenten i es discuteixen els resultats de l'estudi, oferint una visió crítica sobre la percepció de la comunitat educativa i les barreres identificades. Finalment, el quart bloc inclou conclusions i estratègies de millora, reflexionant sobre els èxits i les limitacions.

L'objectiu general d'aquesta investigació és comprendre la percepció de la comunitat educativa sobre la diversitat sexoafectiva i de gènere, identificant elements que afavoreixen o dificulten la inclusió de l'alumnat LGTBI+. Aquest objectiu es desglossa en els següents objectius específics:

1. Definir l'educació inclusiva i democràtica des del marc dels Drets Humans i el paradigma de l'educació per al desenvolupament humà.
2. Analitzar la pedagogia feminista i queer com a eina per desafiar les normes de gènere en el context educatiu.
3. Examinar la percepció de la diversitat sexoafectiva i de gènere en un centre educatiu concret.
4. Identificar barreres que limitin la inclusió de l'alumnat queer.
5. Proposar estratègies per construir un entorn educatiu més respectuós i inclusiu.

En síntesi, aquesta investigació busca enriquir el debat acadèmic i les pràctiques educatives per transformar l'educació cap a un model inclusiu, que posi les bases per construir una societat més justa.

La pedagogia queer a l'escola inclusiva i democràtica

Des del marc dels Drets Humans (ONU, 2008), l'educació es defineix com un dret universal i inalienable orientat al ple desenvolupament acadèmic i personal de tot l'alumnat. Això implica capacitar-lo per participar activament en les societats democràtiques, fomentant el pensament crític, el reconeixement mutu de l'autonomia i l'empatia (Piaget, 1981; Dewey, 1995; Nussbaum, 2012).

Des d'aquesta perspectiva, es comprèn l'educació com un procés inclusiu, democràtic i transformador (Ainscow et al., 2013; Sapon-Shevin, 2013). Reconeix i valora les diferències com una oportunitat per millorar l'aprenentatge i la convivència, contribuint tant a l'èxit acadèmic com a la formació d'una ciutadania autònoma.

Per això, es comprèn la necessitat de superar el model educatiu actual, basat en la memorització, l'estandardització i el creixement econòmic. Aquest model obstaculitza el pensament crític, naturalitzant les desigualtats, i impedeix construir relacions basades en el reconeixement mutu, agreujant les situacions d'injustícia i violència en l'àmbit socioeducatiu (Nussbaum, 2012). Així, el sistema educatiu actual és més un reflex de les estructures de poder injustes que no pas un element de canvi i transformació social (Sapon-Shevin, 2013). Per això, posa en perill una democràcia humana que garanteixi uns mínims de vida digna des dels quals desenvolupar la cerca de la felicitat per a tots i cadascun dels seus habitants (Nussbaum, 2010; Cortina, 2004; Carabantes i Conteras-Salinas, 2020).

El paradigma de l'educació per al desenvolupament humà (Nussbaum, 2012), s'orienta al desenvolupament emocional, social i acadèmic de l'alumnat, capacitant-lo per participar a les societats democràtiques. Un autèntic diàleg (capaç de donar sentit) es dona entre persones diferents que es reconeixen com a iguals; és la posada en comú de perspectives, coneixements

i habilitats diferents, el que permet construir un coneixement situat, significatiu i, per tant, durador. Aquest coneixement arrelat en el diàleg, la col·laboració i el pensament crític és transformador, d'un mateix i de la realitat. Tanmateix, fomentar el diàleg no és possible sense comprendre la diversitat com una realitat humana, construint una mirada crítica i empàtica per abordar les situacions d'injustícia i inequitat.

Els discursos i pràctiques que perpetuen la inequitat constitueixen, doncs, una barrera significativa per a la comprensió mútua i la construcció de relacions basades en la reciprocitat, el que fa urgent cercar pedagogies inclusives. Aquestes pedagogies busquen generar una mirada crítica i empàtica, capaç de qüestionar les concepcions normatives que generen desigualtat. En aquest context, la noció de "normal" es presenta com una forma de violència estructural, ja que limita i danya aquells que no s'ajusten a aquest ideal. Tal com assenyala Sánchez (2019), és crucial qüestionar el sistema educatiu actual que s'empara en la normalització i plantejar la necessitat de dissenyar un model educatiu que qüestionï les normes mateixes i no a aquells que no encaixen en elles. Aquesta crítica requereix repensar el sistema educatiu des de la seva arrel i adoptar el paradigma inclusiu, que reconeix les diferències com a part essencial de la condició humana i una oportunitat per a un aprenentatge emancipador.

L'educació inclusiva garanteix l'accés, la participació i l'aprenentatge de tot l'alumnat, i és clau per a una educació de qualitat (Ainscow et al., 2013). L'enfocament inclusiu implica identificar i eliminar les barreres que impedeixen la participació de qui, per les seves diferències, es troben en situació de vulnerabilitat, la qual cosa demanda no només una transformació en les pràctiques educatives, sinó també en les polítiques educatives a nivell nacional i local (Ainscow et al., 2013). Només una educació inclusiva i democràtica pot garantir el dret universal a l'educació i contribuir a la construcció d'una ciutadania activa i responsable, fonamentada en valors d'equitat i justícia social (Nussbaum, 2010; Cortina, 2004).

En aquest context, la pedagogia queer emergeix com una eina fonamental per construir una educació inclusiva i democràtica. Aquest corrent comprèn que les aules i els centres educatius són encara espais binaris, cisnormatius i heteronormatius, poc inclusius i amables amb l'alumnat LGTBI+ (Sánchez, 2019; Soler, 2022). La falta d'acceptació i visibilitat de les persones queer en l'àmbit educatiu condueix a situacions d'assetjament i violència, afectant negativament l'aprenentatge i el benestar de l'alumnat. Així, la LGTBIfòbia, en qualsevol de les seves formes, és un obstacle significatiu per a la inclusió i la creació d'una cultura escolar que valori la diversitat i fomenti la transformació educativa cap a l'equitat i la inclusió.

L'educació és un acte polític que legitima el que es considera "normal" i natural; a través del currículum explícit i ocult, els docents contribuïm a transformar les diferències en desigualtats. Tant el saber que es transmet com les maneres de fer-ho (re)produeixen idees normatives en relació amb la identitat de gènere i l'orientació sexual, que limiten les possibilitats dels subjectes, naturalitzant l'opressió i l'exclusió (Soler, 2022). La pedagogia queer, amb el seu enfocament transgressor, desafia aquestes pràctiques, invitant a la reflexió

crítica i al qüestionament de les normes que perpetuen la desigualtat i la violència en els espais educatius.

La pedagogia queer té les seves arrels en la coeducació i la teoria queer. La coeducació, proposta pedagògica del feminisme, busca transformar el sistema educatiu incloent la perspectiva de gènere, amb l'objectiu de superar les desigualtats de gènere i promoure l'emancipació de les dones. Tanmateix, per aconseguir una educació realment inclusiva, és necessari qüestionar de manera més radical el sistema binari de gènere. Des de la teoria queer, impulsada per autores com Judith Butler (2007, 2021), es qüestionen les categories rígides de gènere i sexualitat, advocant per una visió no essencialista de la identitat. La pedagogia queer, a partir d'aquestes teories, proposa un enfocament educatiu que desafia les nocions tradicionals de gènere i promou un entorn inclusiu que valori totes les identitats i expressions de gènere i orientacions sexuals.

Aquest enfocament radical busca subvertir les estructures de poder que organitzen les relacions de gènere i sexualitat, creant espais on les identitats queer i les orientacions sexuals i expressions de gènere no hegemòniques siguin valorades i visibilitzades. Així, la pedagogia queer s'allunya de les pedagogies tradicionals, promovent la reflexió crítica sobre les formes d'opressió i violència que limiten les possibilitats d'emancipació dels subjectes. La crítica al sistema de gènere binari és essencial per qüestionar els discursos d'exclusió i violència cap a l'alumnat LGTBI+ i per transformar els espais educatius en llocs on totes les identitats siguin benvingudes. Això contribueix a una transformació profunda del sistema educatiu, permetent que les diferències siguin compreses com un element essencial per a l'aprenentatge i el desenvolupament humà.

El treball pedagògic des de la perspectiva queer no només busca visibilitzar les identitats sexuals i de gènere no normatives, sinó que convida els estudiants a reflexionar de manera crítica sobre les formes d'opressió que afecten les persones queer. En aquest sentit, la pedagogia queer posa èmfasi en la necessitat de superar les pedagogies heterosexistes i cissexistes[2], que invisibilitzen i marginen les identitats i orientacions no normatives. Busca apoderar els estudiants i transformar el sistema educatiu en un espai on tots els cossos, identitats i expressions de gènere siguin reconeguts i respectats.

D'aquesta manera, la pedagogia queer posa en primer pla la importància del cos com a categoria d'anàlisi. Les aules han de ser espais per mirar els cossos diferents des de l'afecte, no l'odi. En lloc de perpetuar interpretacions socioculturals que converteixen les diferències biològiques en desigualtat, la pedagogia queer defensa una visibilitat positiva de les sexualitats i cossos no normatius, demostrant que tots els cossos importen (Sánchez, 2019). Des d'aquesta perspectiva, es qüestiona el discurs hegemònic de la sexualitat, que imposa la seva visió pornogràfica i cossificadora, deformadora i còmplice de la violència sexual.

Parlar de sexualitat a les aules, de manera oberta i des de l'afecte i la reciprocitat, és fonamental per oferir a l'alumnat eines que els permetin desenvolupar una sexualitat sana i respectuosa. D'aquesta manera, la pedagogia queer promou una educació més afectiva i comprensiva, que abordi les dimensions emocionals i corporals de l'ésser humà.

Tanmateix, perquè aquesta transformació sigui possible, és necessari que els educadors es reconguin com a subjectes situats dins de les estructures de poder que busquen transformar. Això exigeix revisar de manera crítica les nostres pròpies pràctiques. No n'hi ha prou amb incloure temes LGTBI+ de manera puntual; s'ha de desafiar la cisnormativitat i l'heteronormativitat predominants, presentant una gamma àmplia de perspectives i experiències que reflecteixin la diversitat sexual i de gènere. Aquesta transformació de les pràctiques pedagògiques ha de centrar-se en metodologies inclusives i crítiques, que fomentin la participació activa i el diàleg entre els estudiants, contribuint a crear una cultura escolar inclusiva i respectuosa amb la diversitat, contribuint a l'èxit acadèmic de tot l'alumnat.

D'altra banda, la pedagogia queer també subratlla la importància d'abordar les diferències des d'una perspectiva interseccional. Les identitats es construeixen a partir de la interacció de múltiples categories. Aquest enfocament interseccional comprèn les experiències individuals en la seva complexitat, reconeixent com les diferents formes d'opressió i privilegi interactuen a la vida de l'alumnat. A més, la reivindicació d'allò queer (allò estrany) permet aproximar-se des de llocs no hegemònics a la diversitat, reivindicant les diferències com a part essencial de la condició humana. En fer-ho, es reconeix la multiplicitat d'identitats i experiències presents a les nostres aules, i es desafien les concepcions normatives que perpetuen l'exclusió i la marginalització d'aquells que no s'ajusten a la norma. Aquest enfocament enforteix l'empatia i el pensament crític, millorant la comprensió de la diversitat a l'aula.

Per tot això, des de la pedagogia queer se'ns anima a crear espais educatius segurs, on totes les identitats siguin valorades i respectades. Aquests espais beneficien l'alumnat LGTBI+ i contribueixen al benestar i aprenentatge de tot l'alumnat, millorant la convivència i afavorint el desenvolupament d'habilitats democràtiques, com l'empatia i el pensament crític. En crear un entorn inclusiu i respectuós, s'afavoreix una cultura escolar on tot l'alumnat se senti segur per expressar-se i participar, consolidant el sentit de pertinença i acceptació.

En conclusió, la pedagogia queer representa una crida a la transformació educativa cap a la inclusió real de tots els estudiants. Només a través de mirades dissidents que qüestionin les normativitats socials opressores és possible construir relacions basades en el reconeixement mutu, entenent l'altre com un reflex d'un mateix. En fomentar el pensament crític, l'empatia i l'autonomia, es contribueix a la construcció d'una educació inclusiva i democràtica que permeti el ple desenvolupament de l'alumnat, preparant-lo per formar una ciutadania competent i activa. D'aquesta manera, la pedagogia queer es converteix en una eina de transformació social i educativa.

Aspectes metodològics

Per respondre als objectius de la investigació, es va optar per una metodologia qualitativa, que comprèn fenòmens complexos, transformant la pràctica educativa i contribuint al desenvolupament d'un coneixement organitzat (Sandín, 2003, citat en Bisquerra, 2009). Es va

realitzar un estudi de cas únic per la seva capacitat de profunditzar en una problemàtica real i concreta d'un centre educatiu (Bisquerra, 2009).

Aquest enfocament s'allunya dels models positivistes i neoliberals, adoptant una perspectiva crítica i emancipadora, compromesa amb la inclusió i l'equitat. Posant en qüestió les estructures de poder injustes, millora la qualitat educativa i promou la transformació educativa i social cap a la inclusió (Rivas, 2020; Alba i Nind, 2020).

En la investigació inclusiva es democratitza el procés d'investigació, establint una relació horitzontal entre el investigador i els participants, que afavoreix la col·laboració i el diàleg (Rivas, 2020). S'empren estratègies com les entrevistes per conèixer diferents perspectives i experiències i construir un coneixement contextualitzat i significatiu, per identificar barreres per a la inclusió de l'alumnat queer i articular propostes de millora.

Descripció del context educatiu i identificació dels participants.

Aquesta investigació es du a terme en un Institut d'Educació Secundària al barri de Carrús, a Elx, una zona caracteritzada per la seva diversitat cultural i un nivell socioeconòmic mitjà-baix (Ajuntament d'Elx, 2022). Destaca la presència d'alumnat LGTBI+, amb un 17% del professorat i un 29% dels estudiants identificant-se com a part de la comunitat. Al centre s'han identificat algunes dificultats, com conflictes d'homofòbia i transfòbia, i resistències per part de les famílies pel que fa al reconeixement del dret a la identitat de gènere.

L'estudi implica 43 docents i 74 estudiants de 4t d'ESO; la mostra es va delimitar per motius de viabilitat i rigor, i es van excloure les famílies per la manca d'espais per a la seva participació. Sense pretendre ser representativa ni generalitzable, la mostra permet obtenir informació significativa per abordar la pregunta d'investigació.

Instruments de recollida d'informació.

Es presenten a continuació els instruments de recollida d'informació.

Anàlisi de documents.

L'anàlisi de documents és una tècnica qualitativa que permet estudiar i obtenir informació rellevant de documents institucionals (Hernández et al., 1991). En la primera fase de la investigació, s'analitzen la Programació General Anual, el Pla d'Igualtat i Convivència, el Pla de Formació del Professorat i les Propostes Pedagògiques de diversos departaments. Aquests documents, d'accés fàcil, reflecteixen les polítiques que guien el funcionament del centre; el seu anàlisi ajuda a conèixer com s'aborda formalment la diversitat sexo-afectiva i de gènere. A través d'una lectura activa, s'identifiquen esments a polítiques LGTBI+ i estratègies inclusives, i s'anoten preguntes reflexives que es tractaran en les següents fases de la investigació. S'utilitza un enfocament comparatiu per analitzar les dades, identificant tant les fortaleeses com les debilitats en l'aplicació de les polítiques del centre.

Observació.

L'observació és una tècnica que permet recollir dades de manera sistemàtica sobre diferents elements de l'entorn educatiu (Hernández et al., 1991). En la segona fase de la investigació, es realitza una observació sistemàtica dels espais comuns (rebedor, passadissos, biblioteca i banys) per avaluar la visibilitat i representació de la diversitat. S'examinen cartells, murals i altres elements visuals que puguin reflectir les polítiques d'inclusió i diversitat. S'observa com aquests espais contribueixen a crear un ambient acollidor i al benestar emocional de l'alumnat LGTBI+. Les observacions es descriuen i es registren fotogràficament, i a través del qüestionari s'analitza el seu impacte.

Qüestionari.

En la tercera fase de la investigació, es realitza un qüestionari a través de Microsoft Forms a 43 docents de secundària i 74 estudiants de 4t d'ESO. Aquest instrument facilita comprendre la problemàtica de la investigació des del punt de vista dels participants, fent-lo una eina valuosa per realitzar un estudi qualitatiu (Hernández et al., 1991).

El qüestionari consta de 25 preguntes de resposta múltiple amb escala Likert i cinc preguntes obertes, organitzades en cinc blocs de contingut.

1. Informació personal: Recull dades demogràfiques, el rol dels participants i la seva relació amb el col·lectiu LGTBI+.
2. Percepció de l'eficàcia de les polítiques inclusives: Valora l'efectivitat de les polítiques implementades al centre, com la inclusió de continguts LGTBI+ en recursos i activitats.
3. Situacions d'exclusió i inequitat: Investiga la presència de violència LGTBI+fòbica i la capacitat dels participants per actuar davant d'aquestes situacions.
4. Inclusió de la perspectiva queer a les aules: Examina si els docents integren aquesta perspectiva en la seva pràctica educativa mitjançant exemples, recursos i llenguatge inclusiu.
5. Sensibilització i formació docent: Analitza el nivell de formació i sensibilització del professorat sobre diversitat sexo-afectiva i de gènere.

Les dades es recullen de forma anònima i voluntària, garantint la confidencialitat. Per a l'anàlisi de les respostes a les preguntes de resposta múltiple, s'utilitzen les estadístiques i gràfics de Microsoft Forms per analitzar quantitativament les dades. Per a l'anàlisi qualitatiu de les preguntes obertes, s'examinen les respostes detingudament per identificar temes recurrents i exemples específics, i es recullen cites. Es pren nota d'aquelles idees, experiències o propostes en què es vol aprofundir a les següents fases.

Grup de discussió.

El grup de discussió és una tècnica d'investigació qualitativa en què un petit grup de persones es reuneix per debatre i compartir opinions, experiències i percepcions sobre un tema específic (Vargas, 2012). En la quarta fase de la investigació, es realitza un grup de discussió amb tres docents i l'orientador de 4t d'ESO. Permet aclarir, validar i aprofundir en la

interpretació de la informació recollida. Moderada per la investigadora, la sessió dura 40 minuts i es centra en preguntes obertes basades en els blocs del qüestionari. Durant la sessió, es prenen notes, destacant temes recurrents i propostes significatives. Després, es realitza una anàlisi reflexiva, comparant les respostes del grup amb els resultats obtinguts a les fases anteriors per obtenir una comprensió profunda.

Entrevistes no estructurades.

Les entrevistes no estructurades són una tècnica qualitativa que permet obtenir informació profunda i detallada a través de converses lliures i espontànies (Vargas, 2012). Faciliten un acostament a la perspectiva biogràfica-narrativa, permetent a l'alumnat relatar les seves experiències a través d'una conversa crítica (López et al., 2017). En l'última fase de la investigació, es realitzen entrevistes no estructurades amb l'alumnat queer en un espai de la seva elecció, l'Aula Verda. Durant cada sessió, que dura aproximadament una hora, es permet que els participants s'expressin lliurement, des de l'escolta activa. A més, es sol·licita el consentiment informat tant a les famílies com a l'alumnat abans de començar la conversa, i també durant la mateixa.

Durant les entrevistes, es prenen notes i es graven, cosa que permet transcriure-les amb eines digitals. Per organitzar les dades, es fa servir el programari MAXQDA, que facilita la seva anàlisi. Es realitza una anàlisi reflexiva per identificar temes recurrents, recuperar experiències significatives i aclarir les conclusions obtingudes a través d'altres instruments. D'aquesta manera, s'obté una visió integral sobre les barreres i possibles millores en la inclusió de l'alumnat queer del centre educatiu.

Aspectes ètics de la investigació.

Els aspectes ètics de la investigació són fonamentals per garantir la integritat, el respecte i la protecció dels drets dels participants (Rivas, 2020). El consentiment informat és un principi clau, assegurant que els participants comprenguin els objectius de la investigació i el seu dret a la privadesa, garantint l'anonimat i la confidencialitat mitjançant l'ús de pseudònims. En particular, les entrevistes es basen en un consentiment actiu i reiterat i es prioritza el benestar dels estudiants. La recollida de dades es realitza d'una manera que no impliqui cap risc físic, psicològic o emocional.

A més, la investigació té un compromís social i educatiu sòlid. El seu fi és contribuir als processos de millora de les pràctiques educatives i de l'entorn, per avançar cap a una educació més equitativa i emancipadora, amb un impacte positiu en la construcció d'una democràcia més humana i solidària.

Presentació i discussió dels resultats de l'anàlisi

A continuació, es presenten i es discuteixen els resultats de la investigació en relació amb la literatura científica del marc teòric. La informació s'organitza d'acord amb quatre categories

d'anàlisi: eficiència de les polítiques inclusives, pràctiques educatives inclusives, ambient escolar i sensibilització i formació del professorat.

Eficàcia de les polítiques inclusives de centre.

Aquesta categoria analitza la implementació de les polítiques educatives inclusives, una qüestió fonamental per identificar tant els punts forts com les debilitats de les polítiques actuals del centre i proposar canvis que contribueixin a la transformació educativa. Tot i que a través de l'anàlisi de documents es constata que la inclusió és un dels pilars del centre, l'anàlisi de les dades mostra àrees de millora importants.

Pel que fa al Pla d'Acció Tutorial, s'observa en els qüestionaris una baixa participació estudiantil en activitats relacionades amb la diversitat sexo-afectiva i de gènere, la qual cosa apunta a una manca de connexió i rellevància. Això indica la necessitat de revisar els continguts i la metodologia, adoptant enfocaments més col·laboratius. A més, la manca d'un sistema d'avaluació contínua limita la capacitat de realitzar ajustos i, per tant, de millora contínua, sent aquest un element fonamental per al procés de transformació educativa (Echeita i Ainscow, 2011).

El Programa de Tutoríes Emocionals presenta desafiaments significatius. Destaca la manca de formació específica del professorat, l'assignació tardana de tutors, i l'absència de xarxes de suport i comunicació entre docents i d'un sistema d'avaluació contínua, sent aquests elements clau per al seu èxit (Castelló, 2021). La formació del professorat i la creació de xarxes de suport entre docents són mesures crucials per millorar el benestar emocional dels estudiants i promoure un entorn més inclusiu i segur per als estudiants queer que ajudi a prevenir l'assetjament escolar (García et al., 2018).

El Projecte Europa Plural destaca pel seu enfocament col·laboratiu, interdisciplinari i coeducador, que reflecteix un ferm compromís amb la inclusió. Aquest projecte fomenta una cultura escolar inclusiva i visibilitza la diversitat, amb èmfasi en la participació de les famílies i la col·laboració docent. Aquest enfocament és clau en la construcció d'una educació inclusiva (Durán i Giné, 2017; Ainscow et al., 2013).

D'altra banda, el Pla de Foment de la Lectura destaca per la seva efectivitat en visibilitzar la diversitat LGTBI+ al centre, i posa de manifest la importància d'una selecció inclusiva de materials (Sánchez, 2019; Soler, 2022). Aquest pla ha tingut un impacte positiu en les pràctiques educatives i l'ambient escolar, recolzat per la coordinació d'un docent especialitzat en educació inclusiva. Això últim indica la rellevància del compromís i la formació docent en els processos de transformació educativa (De Haro, Ayala i Del Rey, 2020). Tot i això, la dependència d'un únic docent planteja riscos de sobrecàrrega i manca de sostenibilitat, el que assenyala la necessitat d'un enfocament col·laboratiu. A més, es destaca la importància de l'avaluació contínua per maximitzar la seva efectivitat (Echeita i Ainscow, 2011).

Pràctiques docents inclusives.

Aquesta categoria permet valorar la implementació de pràctiques docents orientades a visibilitzar i posar en valor la diversitat sexo-afectiva i de gènere. Aquesta anàlisi busca identificar els elements que perpetuen formes d'exclusió, i explorar les possibilitats d'incorporar la perspectiva feminista i queer.

Tot i que alguns departaments mostren un compromís formal cap a la inclusió, tal com indica l'anàlisi de les Propostes Pedagògiques, no hi ha una implementació sistemàtica de pràctiques que abordin la diversitat LGTBI+. Pel que fa al currículum visible, només alguns docents, particularment en Llengua i Literatura i Educació en Valors, aborden la diversitat LGTBI+ de manera regular. La manca d'un enfocament consistent limita l'efectivitat de les propostes. A més, tot i que els Departaments sociolingüístics realitzen esforços significatius a través del Pla de Foment de la Lectura, amb un impacte positiu en l'aprenentatge de l'alumnat, els Departaments Tecnocientífics no aborden suficientment la diversitat de gènere i orientació sexual, malgrat que el currículum oficial ofereix oportunitats per fer-ho. Això subratlla la necessitat d'una major coordinació entre els docents per integrar aquests continguts en totes les àrees de coneixement, garantint un enfocament transversal que contribueixi a la transformació educativa (Sánchez, 2019; Soler, 2022).

Pel que fa al currículum invisible, es perceben dificultats significatives, ja que només una minoria de docents utilitza un llenguatge inclusiu, i persisteixen els estereotips de gènere en el discurs pedagògic. L'absència de referents queer en les pràctiques diàries també limita la visibilitat de la diversitat LGTBI+, reforçant la percepció que no són "normals". A més, les relacions entre el professorat i l'alumnat tendeixen a ser jeràrquiques i poc afectuoses, limitant la construcció d'un ambient col·laboratiu i democràtic. Tot i això, alguns docents que es presenten com a models positius i comparteixen les seves experiències personals com a persones LGTBI+ contribueixen significativament a la visibilitat i al suport emocional dels estudiants queer (FELGTLBI+, 2022). Això crea espais segurs i valuosos per construir un ambient de confiança i suport mutu, necessari per al desenvolupament acadèmic i emocional de l'alumnat (Sánchez, 2019; Rodrigo i Fuentes, 2019).

Ambient escolar.

En aquesta categoria es valoren diversos elements de l'ambient escolar que afecten les vivències dels diferents membres de la comunitat educativa, aspectes que Sánchez (2019) identifica com a principals reproductors de desigualtat. La seva avaluació permet identificar barreres i oportunitats per construir una cultura escolar més inclusiva, millorant la convivència i l'aprenentatge.

Pel que fa a la violència LGTBIfòbica, els qüestionaris revelen que un alt percentatge de l'alumnat i professorat ha presenciado o experimentat violència verbal LGTBIfòbica, especialment en forma de burles i insults. Aquesta violència es normalitza i trivialitza sovint, sent percebuda com "bromes".

D'altra banda, l'alumnat queer expressa dificultats per mostrar la seva orientació sexual o identitat de gènere obertament, ja que temen burles o agressions. De fet, el 23% de l'alumnat

ha presenciat violència física cap a estudiants queer, tot i que només un percentatge reduït de docents ha estat testimoni d'aquestes situacions. Les respostes del professorat solen ser insuficients, limitant-se a intervencions superficials com a crides d'atenció. La manca d'un pla d'acció clar, de mesures preventives o de formació especialitzada per abordar aquests casos obstaculitza la creació d'un ambient segur per a tot l'alumnat (De Haro, Ayala i Del Rey, 2020).

Pel que fa a la violència LGTBIfòbica a les xarxes socials, poc més de la meitat de l'alumnat l'ha presenciat, principalment en forma de burles cap als creadors de contingut LGTBI+. Aquesta exposició al ciberassetjament reflecteix una desconnexió entre l'entorn digital i els valors inclusius promoguts al centre educatiu. Alguns estudiants queer reporten sentir-se insegurs per expressar-se en línia per por de ser víctimes d'insults, la qual cosa afecta el seu benestar emocional. A més, el 38% de l'alumnat no segueix comptes que promouen contingut LGTBI+, la qual cosa limita l'accés a referents positius en l'entorn digital. Aquestes observacions subratllen la necessitat de millorar el suport emocional dins de la comunitat educativa i reforçar la sensibilització sobre la diversitat LGTBI+.

Respecte a l'ús dels espais comuns, tot i que s'observen esforços per visibilitzar la diversitat, com ara cartells informatius sobre esdeveniments LGTBI+ i la implementació d'un bany sense gènere, aquests no sempre són eficaços. Segons els qüestionaris, els cartells no han generat un impacte significatiu en l'alumnat, i l'accés al bany sense gènere presenta problemes pràctics d'accessibilitat per la necessitat de demanar la clau al professorat de guàrdia.

D'altra banda, la Biblioteca del centre destaca com un espai inclusiu, on s'exhibeixen llibres que visibilitzen la diversitat, incloent-hi una secció dedicada a la literatura queer. Aquesta iniciativa contribueix a fomentar un ambient inclusiu i ofereix una base per a altres iniciatives.

Sensibilització i formació del professorat.

Aquesta categoria permet valorar la sensibilització i formació del professorat pel que fa a la diversitat sexo-afectiva i de gènere, elements crucials per a la transformació educativa (Sánchez, 2019; Soler, 2020; Berná, Cascone i Platero, 2012; Durán i Giné, 2017).

Pel que fa a la sensibilització del professorat, els qüestionaris i el grup de discussió indiquen que la majoria del professorat està sensibilitzat, especialment l'Equip d'Igualtat i Convivència. Aquests docents consideren fonamental normalitzar i visibilitzar la diversitat a l'aula i crear un ambient segur i inclusiu.

Tot i això, també es perceben resistències per part d'alguns docents que no consideren pertinent incorporar la perspectiva queer. Aquests docents defensen la "neutralitat", una postura que, en realitat, perpetua les desigualtats i la invisibilització de la diversitat (Sánchez, 2019). Aquestes resistències reflecteixen més una manca de capacitat que un compromís amb la inclusió. Cal oferir formació per ajudar els docents a reflexionar sobre les seves pràctiques i actituds i per identificar i transformar els prejudicis que perpetuen la inequitat (Durán i Giné, 2017; Sánchez, 2019).

Pel que fa a la formació del professorat, les dades mostren que només el 16% del professorat té formació prèvia en pedagogia feminista i queer, un obstacle per millorar les pròpies pràctiques educatives i sobretot per intervenir davant de situacions de LGTBIfòbia (Berná, Cascone i Platero, 2012). No obstant això, la gran majoria del professorat expressa interès en rebre formació en aquestes àrees i desitja que s'inclogui al Pla Anual de Formació del Professorat del centre. Això indica que, tot i la manca de formació prèvia, els docents estan motivats per adquirir els coneixements necessaris.

La formació en pedagogia queer i feminista és fonamental per superar les barreres identificades i fomentar un ambient escolar inclusiu. Els programes col·laboratius de formació proporcionen tant coneixements teòrics com eines pràctiques que permeten als docents reflexionar i aprendre de manera cooperativa, facilitant la creació d'entorns més inclusius i millorant la qualitat educativa (Durán i Giné, 2017; De Haro, Ayala i Del Rey, 2020).

Propostes de millora

Les propostes de millora plantejades tenen com a objectiu superar les barreres identificades en el context educatiu i promoure una veritable inclusió de l'alumnat queer.

Eficàcia de les polítiques inclusives de centre.

Es proposa una revisió i millora dels tallers i xerrades sobre diversitat sexo-afectiva i de gènere en el Pla d'Acció Tutorial, incorporant metodologies participatives i recursos reals, com testimonis de persones queer, per aconseguir un aprenentatge més contextualitzat i empàtic. A més, es suggereix proporcionar formació especialitzada als tutors emocionals, millorar la planificació i organització, especialment pel que fa a l'assignació de tutors, i crear xarxes de suport entre el professorat per fomentar la col·laboració i l'intercanvi d'experiències.

Pel que fa al Projecte Europa Plural, es recomana incorporar la pedagogia feminista i queer, un enfocament més inclusiu i interseccional. Cal fomentar la col·laboració entre docents i famílies, així com realitzar enquestes per ajustar les activitats a les necessitats de la comunitat educativa. El Pla de Foment de la Lectura ha d'involucrar els docents de diferents àrees per crear un enfocament interdisciplinari, i fomentar la participació activa de tota la comunitat educativa en la selecció d'obres literàries. Convidar autors queer i col·laborar amb col·lectius locals, com DIMOVE, podria enriquir l'experiència d'aprenentatge i oferir referents positius a l'alumnat queer. També cal establir un sistema d'avaluació contínua inclusiva per fer ajustos i garantir la sostenibilitat de les polítiques implementades.

Pràctiques docents inclusives.

Per millorar la inclusió de la diversitat sexoafectiva i de gènere en les pràctiques i discursos docents, es recomana revisar cooperativament les propostes pedagògiques dels departaments per incorporar de manera sistemàtica la perspectiva feminista i queer. Això inclou qüestionar els discursos normatius sobre gènere i sexualitat i seleccionar materials educatius que

visibilitzin els referents queer (Sánchez, 2019; Soler, 2020). La creació de projectes interdisciplinars promouria una educació més inclusiva i col·laborativa, enriquint l'experiència de l'alumnat.

A més, s'ha de fomentar l'ús del llenguatge inclusiu en tots els discursos i materials educatius, cosa que requereix formació contínua per als docents, per detectar aquells elements del discurs que promouen l'exclusió. És important que el professorat aprofiti els recursos de formació disponibles per millorar les seves habilitats i coneixements en aquestes àrees. Es proposa també fomentar relacions més democràtiques i afectuoses entre el professorat i l'alumnat, creant un ambient de confiança i col·laboració. Això es pot aconseguir mitjançant rutines d'inici de classe afectuoses, dinàmiques de cohesió de grup, i una organització de l'aula que promogui la participació activa. Finalment, la coordinació entre el professorat i la creació de xarxes de comunicació a través de les TIC permetrà l'intercanvi de bones pràctiques i l'ajust continu de les estratègies educatives a les necessitats de l'alumnat.

Ambient escolar.

Es necessita un enfocament integral per combatre la violència LGTBIfòbica i promoure una educació inclusiva. Per això, es proposa implementar un pla d'acció consensuat que inclogui procediments disciplinaris clars i mesures preventives, amb la finalitat de sensibilitzar l'alumnat i millorar la cohesió grupal. Això permetria millorar la convivència i prevenir els conflictes i l'assetjament escolar (De Haro, Ayala i Del Rey, 2020). Aquest pla ha d'incorporar la perspectiva feminista i queer, sensibilitzant tant al professorat com a l'alumnat sobre l'impacte del llenguatge i les actituds discriminatòries, i fomentant una anàlisi crítica sobre les estructures de poder i les normes de gènere. A més, s'hi fa èmfasi en la importància de capacitar els docents perquè intervinguin de manera efectiva en situacions de LGTBIfòbia (Berná, Cascone i Platero, 2012) i ofereixin suport a l'alumnat queer.

Pel que fa a la violència LGTBIfòbica a les xarxes socials, es proposa la implementació d'un pla d'alfabetització digital amb perspectiva feminista i queer, que capaci els estudiants per identificar i crear contingut crític, emancipador i transgressor. Aquesta proposta obre l'oportunitat de reflexionar tant sobre la representació desigual d'homes i dones com sobre les representacions de les identitats trans i no binàries i les orientacions sexuals no normatives.

Per millorar l'ambient escolar, es suggereix utilitzar els espais comuns per visibilitzar la diversitat LGTBI+ i promoure activitats inclusives, en col·laboració amb organitzacions locals. La biblioteca sembla ser l'espai ideal per a aquestes activitats. Així mateix, pot ser interessant instal·lar racons de lectura, per crear espais de trobada diferents, que contribueixin a fer que els patis siguin més inclusius, com proposa Sánchez (2019). Tot i que el centre ja compta amb un bany sense gènere, seria beneficiós permetre que l'alumnat utilitzi el bany de la seva elecció, promovent el respecte per la intimitat a través de les activitats de sensibilització. A més, es proposa millorar la cartelleria informativa i assegurar-se que la pàgina web institucional reflecteixi el compromís del centre amb la inclusió.

Perquè aquestes estratègies siguin efectives, s'ha d'implementar un sistema d'avaluació contínua, garantint la seva sostenibilitat i fomentant un entorn escolar inclusiu i respectuós per a tot l'alumnat.

Sensibilització i formació del professorat.

El centre ha de reforçar el seu pla de formació inicial i contínua del professorat, implementant programes específics de pedagogia feminista i queer, que ajudin els docents a gestionar la diversitat a l'aula i a promoure un ambient inclusiu. Aquesta formació és essencial per capacitar el professorat en estratègies inclusives i en la creació d'un entorn educatiu equitatiu (De Haro, Ayala i Del Rey, 2020). A més, s'ha de fomentar la col·laboració entre els docents mitjançant xarxes de suport efectives, ja que la cooperació és fonamental per implementar polítiques inclusives (Ainscow et al., 2013). La reflexió i l'anàlisi de les pràctiques docents són crucials per identificar i corregir les concepcions normatives que exclouen l'alumnat queer (Sánchez, 2019; Rodrigo i Fuentes, 2019).

També és important que la formació reforci les competències digitals del professorat. L'ús efectiu de les TIC facilita la personalització de l'aprenentatge i millora la comunicació entre docents i famílies, afavorint l'intercanvi d'informació i recursos que promoguin l'acceptació de la diversitat. Aquesta comunicació és clau per crear un ambient familiar inclusiu, la qual cosa beneficia l'alumnat queer, ajudant les famílies a comprendre i donar suport a la diversitat sexual i de gènere (García et al., 2018). Els docents han de jugar un paper clau en l'acompanyament tant de l'alumnat com de les seves famílies.

Conclusions

Aquesta investigació qualitativa basada en un estudi de cas únic ha permès comprendre com la comunitat educativa d'un centre il·licità percep la diversitat sexual i de gènere, identificar les barreres que limiten la inclusió de l'alumnat queer i proposar millores concretes. En el marc teòric d'aquesta investigació s'ha respost als dos primers objectius plantejats, definint l'educació inclusiva i democràtica com aquella que garanteix el dret universal a una educació de qualitat, contribuint al desenvolupament humà i a la construcció d'una democràcia humana. La pedagogia queer s'ha presentat com una eina clau per construir una educació inclusiva, desafiant les normatives excludents i promovent entorns més respectuosos amb la diversitat LGTBI+, enfortint el pensament crític i l'empatia.

A través de l'estudi de cas, s'ha donat resposta als tres últims objectius de la investigació, aconseguint entendre que la comunitat educativa percep de manera positiva la diversitat sexual i de gènere. El centre mostra un compromís sòlid amb la inclusió de l'alumnat LGTBI+, amb iniciatives com el Pla de Foment de la Lectura, que facilita la incorporació de la perspectiva feminista i queer a les aules i a l'institut. Tot i això, també s'han identificat barreres que limiten la plena inclusió de l'alumnat queer, en la implementació de polítiques inclusives, el currículum visible i invisible, l'ambient escolar i la formació del professorat.

Aquestes barreres mostren la necessitat d'incorporar la pedagogia feminista i queer al centre de manera sistemàtica i transversal. Per a la seva superació, es proposa un pla de millora que contempli diversos aspectes: millorar la formació contínua del professorat en pedagogia feminista i queer, aprofitant els recursos institucionals, fomentar la col·laboració entre els agents educatius, crear espais digitals de comunicació, intercanvi de recursos i col·laboració, promoure la participació de les famílies, coordinar-se amb agents locals LGTBI+, crear xarxes de suport emocional per a l'alumnat queer, implementar un pla d'acció específic per prevenir la violència LGTBfòbica, desenvolupar un pla d'alfabetització digital, optimitzar l'ús d'espais comuns i, finalment, promoure la reflexió i l'avaluació contínua.

Amb aquest pla d'acció no només s'aborden les barreres actuals, sinó que es promou una transformació radical (de arrel) de la cultura escolar. Des de l'enfocament inclusiu, col·laboratiu i transgressor proposat es pot millorar tant la convivència com l'aprenentatge de tot l'alumnat, fent que el centre avanci en el seu camí cap a una educació realment inclusiva. D'aquesta manera, es garanteix el dret universal a una educació de qualitat, assegurant-se que cada estudiant rep el suport acadèmic i emocional que necessita.

D'altra banda, el procés d'investigació ha presentat diversos desafiaments, començant per la formulació d'una pregunta clara i objectius coherents, per a la qual cosa va ser crucial l'orientació de la tutora Dra. Mar Beneyto Seoane. La recollida de dades també ha estat complexa; acotar la mostra ha impedit conèixer les perspectives de l'alumnat i de l'equip docent de Cicles Professionals i de les famílies. El suport de l'equip docent de Secundària ha estat clau per a la realització dels qüestionaris i les entrevistes.

Per a futures investigacions, es suggereix incorporar les famílies i adoptar una perspectiva interseccional que contempli la diversitat cultural juntament amb la sexoafectiva i de gènere, la qual cosa permetria un anàlisi més profund i comprensiu de les experiències humanes.

Referències Bibliogràfiques

- Ainscow, M., Dyson, A., Goldrick, S., & West, M. (2013). Promoviendo la equidad en educación. *Revista de investigación en educación*, 11(3), 44-56.
- Alba, C., y Nind M. (2020). El giro inclusivo en la investigación socioeducativa. En J. M. Sancho y otros (Coord.) *Caminos y derivas para otra investigación educativa y social* (pp. 109-122). Octaedro.
- Berná, D., Cascone, M. y Platero, R. (2012). ¿Qué puede aportar una mirada *queer* a la educación? Un estado de la cuestión sobre los estudios sobre la LGTBfobia y educación en el Estado español. *The Scientific Journal of Humanistic Studies*, 6 (4).
- Bisquerra, R. (Coord.). (2009). *Metodología de la investigación educativa*. La Muralla.
- Butler, J. (2007). *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Paidós.
- Butler, J. (2021). *Deshacer el género*. Paidós.

- Carabantes, E., y Contreras-Salinas, S. (2020). Educación humanizada para una democracia humanamente democrática. *Revista Educación*, 44(1), 1-15.
- Castelló Meliá, Juan Carlos. (2021). *La tutoría afectiva: Una propuesta desde la ética del cuidado*. Almoína. Vinatea.
- Cortina, A. (2004). Educar personas y ciudadanos democráticos. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, 38, 29-45.
<http://revistaseug.ugr.es/index.php/acfs/article/viewFile/1067/1264>
- De Beauvoir, S. (2017). *El segundo sexo*. Catedra.
- De Haro, R., Ayala, A., y Del Rey, M.V. (2020). Promoviendo la equidad en los centros educativos: identificar las barreras al aprendizaje y a la participación para promover una educación más inclusiva. *Revista Complutense de Educación*. 31 (3), 341-352.
- Dewey, J. (1995). *Democracia y educación. Una introducción a la filosofía de la educación*. Morata.
- Durán, D., y Giné, C. (2017). La formación del profesorado para la educación inclusiva: Un proceso de desarrollo profesional y de mejora de los centros para atender la diversidad. *Revista latinoamericana de Educación Inclusiva*. 157-170.
http://www.repositoriocdpd.net:8080/bitstream/handle/123456789/1913/Art_DuranGisbertD_Formaciondelprofesorado.pdf?sequence=1
- Echeita, G. y Ainscow, M., (2011), La educación inclusiva como derecho. Marco de referencia y pautas de acción para el desarrollo de una revolución pendiente, *Tejuelo*, 12, pp. 26-46.
- FELGTBI+. (2022). *Espejos en el aula*. <https://espejosenlasaulas.felgtbi.org/>
- FELGTBI+. (2023). *Estado del Odio: Estado LGTBI+ 2023*.
- Fueyo, A., y De Andrés, S. (2017). Educación mediática: un enfoque feminista para deconstruir la violencia simbólica de los medios. *Revista Fuentes*, 19(2), 81-93.
<https://revistascientificas.us.es/index.php/fuentes/article/viewFile/4473/3992>
- García, G., Correa, R., Forno, L., Díaz, V., & Tellez, M. (2018). Diversidad sexual, adolescencia y familia. *Revista de Familias y Terapias*, 27(45), 39-51.
- Hernández Sampieri, R., Fernández Collado, C. y Baptista Lucio, P. (2003). Recolección de datos. En *Metodología de la investigación*. McGraw-Hill.
https://trabajo.gob.ar/downloads/igualdad/08ago-dic_fraser.pdf
- Instituto de la Mujer. (2008). *Guía de Coeducación. Síntesis sobre la Educación para la Igualdad de Oportunidades entre Mujeres y Hombres*. Instituto de la Mujer. Ministerio de Igualdad.
- Lambda Valencia. (2023, 7 noviembre). Glossari de termes. Lambda Valencia.
<https://lambdavalencia.org/que-toferim/educacio/glossari-de-termes/>
- López Carretero, A., Porres Pla, A., Durán Salvadó, N y otros. (2017). Tránsitos epistemológicos y metodológicos en una investigación sobre el abandono escolar en la Educación Secundaria a partir del encuentro con los jóvenes. *Revista de Educación*, 360, 624-644.

- Nussbaum, M. (2010). *Sin fines de lucro. Por qué la democracia necesita de las humanidades*. Katz.
- Organización de las Naciones Unidas. (2008). *Declaración Universal de los Derechos Humanos*. <http://www.un.org/es/universal-declaration-human-rights/>
- Piaget, J. (1981). El derecho a la educación en el mundo actual. En *A dónde va la educación* (pp. 7-77). Teide.
- Rivas, I. (2020). La investigación educativa: del rol forense a la transformación social. Márgenes, *Revista de Educación de la Universidad de Málaga*, 1(1), 3-22.
- Rodrigo, D., y Fuentes, P. (2019). *Camins. Una mirada crítica a l'educació des d'una perspectiva intercultural i de gènere. Guia educativa per al professorat*. UVic-UCC.
- Sánchez Sáinz, M. (2019). *Pedagogías Queer. ¿Nos arriesgamos a hacer otra educación?*. Los libros de la Catarata.
- Sapon-Shevin, M. (2013). La inclusión real: una perspectiva de justicia social. *Revista de investigación en educación*, 11(3), 71-85.
- Soler Quílez, G. (2022). *Lecturas arcoíris para las clases de Lengua: aproximaciones a la pedagogía queer*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, pp. 19-71.
- Vargas, I. (2012). La entrevista en la investigación cualitativa: nuevas tendencias y retos. *Revista Electrónica Calidad en la Educación superior*, 3, 119-139.

Notes:

[1] L'acrònim LGTBI+ engloba tota la diversitat d'identitats i orientacions sexuals (lesbianes, gais, bisexuals, transgènere, intersexuals i altres). El terme queer, que originalment significava “estrany” o “antinatural” i s'utilitzava de manera despectiva, ha estat reapropiat com un concepte inclusiu que desafia les concepcions normatives del gènere i la sexualitat i qüestiona el sistema binari de gènere. Aquest classifica el gènere en dues categories estàtiques i dicotòmiques, definides a partir de rols, estereotips i expectatives diferents i desiguals que afavoreixen el punt de vista masculí (androcentrisme). El binarisme implica concepcions cisheteronormatives; s'assumeix (erròniament) una relació causal entre el sexe, el gènere i la sexualitat, i es pressuposa que el que és normal o natural és ser cisgènere (identificar-se amb el gènere assignat en néixer) i heterosexual.

[2] El heterosexisme és una ideologia que considera l'heterosexualitat monògama i reproductiva com l'única opció natural i vàlida, discriminant i violentant altres orientacions sexuals i identitats de gènere. El cissexisme defensa una suposada concordança natural entre el sexe biològic i la identitat de gènere, negant i perpetuant la violència cap a les identitats i expressions de gènere no normatives, especialment les de persones trans.

Correspondència amb l'autora: Aida Leyda Domínguez. E-mail: aida.leyda@uvic.cat / a.leydadominguez@edu.gva.es